

ANNA GRABOWIEC I AGNIESZKA BOCHNIARZ

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

O POTRZEBIE/KONIECZNOŚCI ROZWIJANIA KOMPETENCJI KOMUNIKACYJNYCH PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

Abstrakt: Na komunikacji między nauczycielem a uczniem opiera się cały proces edukacyjny. Interakcje z dziećmi determinują efekty edukacyjne i bez wątplenia mają wpływ na atmosferę w klasie. Można zatem powiedzieć, że sukces w zawodzie nauczycielskim w znacznej mierze zależy od kompetencji komunikacyjnych nauczyciela, warunkujących nawiązywanie pozytywnych kontaktów z uczniami, jak też ich rodzicami. Kompetencje te nabierają szczególnego znaczenia w przypadku edukacji dzieci w młodszym wieku szkolnym, co wynika z faktu, że interakcje między nauczycielem a dziećmi na tym etapie edukacji są długotrwałe. Artykuł prezentuje rozważania wokół zagadnienia wielowymiarowości kompetencji komunikacyjnych i ich znaczenia w pracy nauczyciela – organizatora i realizatora procesu edukacji. Po dokonaniu przeglądu dotychczasowych badań dotyczących umiejętności komunikacyjnych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej przedstawione zostały wyniki badań własnych przeprowadzonych w grupie studentek II roku pedagogiki wczesnoszkolnej i przedszkolnej. W zakończeniu podjęto refleksję na temat konieczności rozwijania u kandydatów na nauczycieli szeroko rozumianych kompetencji komunikacyjnych, które w przyszłości zadecydują o ich profesjonalizmie zawodowym.

Słowa kluczowe: nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej, kompetencje komunikacyjne, komunikacja werbalna, komunikacja niewerbalna.

WPROWADZENIE

Problematyka kształcenia nauczycieli od lat zajmuje ważne miejsce w literaturze pedeutologicznej. W licznych koncepcjach i modelach edukacji nauczycieli prezentowane są różne cechy, umiejętności czy kompetencje, które powinien posiadać

dobrze przygotowany do pracy nauczyciel. W próbach wyodrębnienia i opisu kompetencji zawodowych nauczyciela rozumianych jako rezultat uczenia się, w efekcie którego staje się zdolny do wykonywania zadań z określonych obszarów, poza kompetencjami merytorycznymi i metodyczno-dydaktycznymi pojawiają się najczęściej kompetencje diagnostyczne, pragmatyczne, interpersonalne, komunikacyjne, współdziałania, kreatywne i informacyjno-medialne (zob. Denek 1998; Strykowski 2003; Kwaśnica 2004). Ze względu na interakcyjny charakter edukacji spośród wielu kompetencji warunkujących sprawnie przebiegający proces dydaktyczno-wychowawczy coraz większego znaczenia w pracy nauczyciela nabierają kompetencje komunikacyjne, od których zależne jest nawiązywanie pozytywnych kontaktów społecznych w klasie szkolnej. Robert Kwaśnica kompetencje te umieszcza wręcz w grupie kompetencji praktyczno-moralnych, będących wyznacznikiem całej działalności nauczyciela (Kwaśnica 2004, s. 302–303).

Od jakości kompetencji komunikacyjnych nauczyciela bezpośrednio zależy skuteczność nauczania, sposób porozumiewania się ma bowiem wpływ na wszystkie składniki środowiska uczenia się. W dużym stopniu determinuje również motywację uczniów do nauki i ich zaangażowanie do pracy oraz atmosferę w klasie i samopoczucie wszystkich uczestników zajęć lekcyjnych (Pankowska 2010, s. 47).

Jak ważne jest posiadanie odpowiednich kompetencji komunikacyjnych przez nauczycieli, zwrócił uwagę sam ustawodawca, określając konieczne standardy kształcenia tej grupy zawodowej. Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela* (Dz. U. z 2012 r., poz. 131) przyszły nauczyciel w toku studiów powinien opanować umiejętność efektywnego porozumiewania się z osobami pochodzącymi z różnych środowisk, będącymi w różnej kondycji emocjonalnej, dialogowo rozwiązywać konflikty i stwarzać atmosferę służącą komunikacji w klasie.

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela są niezwykle ważne w edukacji małego dziecka, a ich szczególna rola wynika z faktu, że interakcje między nauczycielem a dziećmi są długotrwałe i szczególnie bliskie. Pedagodzy towarzyszą swoim podopiecznym w wielu działaniach (pracy na zajęciach, zabawach), służą pomocą w czynnościach samoobsługowych. Na żadnym z późniejszych etapów nie pojawia się między uczniem a nauczycielem tego rodzaju więź.

Za twórcę pojęcia kompetencji komunikacyjnych uznaje się amerykańskiego socjolingwistę Della Hymesa, który poszerzył teorię kompetencji stworzoną przez Noama Chomsky'ego o czynniki społeczne i kulturowe (Mądry-Kupiec 2011, s. 21).

Osoba kompetentna w komunikacji to ktoś, kto potrafi stosować najskuteczniejsze w danej sytuacji metody komunikowania się z uwzględnieniem werbalnych i niewerbalnych form przekazu oraz przewiduje konsekwencje własnych

zachowań (Godlewska 1997, s. 252–253). Zdaniem Ronalda B. Adlera, Lawrence’a B. Rosenfelda oraz Russella F. Proctora II (2006, s. 32) nie istnieje optymalny sposób komunikowania się. Wśród cech osoby kompetentnej w porozumiewaniu się wymieniane są: elastyczność, zdolności przystosowawcze, szeroki repertuar zachowań, zaangażowanie w relację, umiejętność patrzenia na problem z perspektywy drugiej osoby, złożoność poznawczą oraz zdolność do samoobserwacji.

Kompetencje komunikacyjne w ujęciu pedagogicznym to „zdolność do korzystania z uprawnień w sytuacji komunikacyjnej, różnicowania zachowań od kontekstu sytuacyjnego oraz przekonania o konieczności posiadania i rozwijania efektywnych sposobów porozumiewania się z innymi” (Wawrzyniak 2004, s. 157).

Genowefa Koć-Seniuch definiuje je jako „szeroko rozumiany układ umiejętności pedagogicznych nauczyciela, których podstawą jest wiedza o uczniu, szkole, metodach i sposobach oddziaływań w sferze interpersonalnej i zadaniowej, a więc w sferze umiejętnego, dobrego komunikowania się” (Koć-Seniuch 1995, s. 150).

Z kolei Maria Czerepaniak-Walczak pojęcia tego używa dla określenia „wyuczalnej, dynamicznej właściwości nauczyciela – wychowawcy umożliwiającej mu samoekspresję i rozumienie innych oraz świadomą gotowość do konfrontowania i weryfikowania własnych opinii i dotychczasowych znaczeń” (Czerepaniak-Walczak 1997, s. 98). Kompetencje komunikacyjne są zatem sprawnością wyrażającą się w zachowaniach komunikacyjnych nauczyciela adekwatnych do typu relacji, sytuacji interpersonalnej, środowiska fizycznego i osobowości rozmówców.

Według Kwaśnicy kompetencje komunikacyjne stwarzają nauczycielowi możliwość bycia w dialogu zarówno z innymi, jak i z samym sobą. Zdaniem autora nie są one prostą umiejętnością komunikowania się dającą się opanować technicznie, tylko czymś znacznie głębszym. Przejawiają się m.in. w zdolności empatycznego rozumienia i bezwarunkowej akceptacji drugiej osoby, a także zdolności do krytyki rozumianej jako poszukiwanie ukrytych przesłanek, cudzych i własnych poglądów, przekonań i zachowań (Kwaśnica 2004, s. 300–301).

Reasumując, można stwierdzić, że nauczyciel posiadający kompetencje komunikacyjne to osoba, która:

- dysponuje wiedzą o komunikacji interpersonalnej,
- posiada umiejętności słuchania oraz empatycznego rozumienia intencji i treści wypowiedzi rozmówcy,
- potrafi komunikować uczucia i uczyć innych tej sztuki,
- wykorzystuje rozmaite techniki dyskursywne oraz język niewerbalny w edukacyjnym porozumiewaniu się,
- umie dostosować styl kierowania pracą uczniów do stopnia ich rozwoju i dojrzałości,

- posiada zdolność negocjacji i mediacji niezbędną w rozwiązywaniu konfliktów na liniach nauczyciel–uczeń oraz uczeń–uczeń,
- potrafi wzbudzać wrażliwość językową, odsłaniając wartość dziedzictwa kulturowego i funkcje języka jako narzędzia myślenia i porozumiewania się,
- doskonali poprawność i czytelność własnych zachowań językowych (Denek 1998, s. 214–217).

WYMIARY KOMPETENCJI KOMUNIKACYJNYCH NAUCZYCIELA

Każdy nauczyciel aspirujący do miana dobrego dydaktyka i wychowawcy powinien rozwijać swoje umiejętności komunikacyjne, ponieważ odgrywają one kluczową rolę w budowaniu prawidłowych relacji interpersonalnych w środowisku szkolnym.

Kompetencje komunikacyjne nie są jedynym warunkiem radzenia sobie z problemami w rzeczywistości szkolnej, ale stają się nieodzowne w nawiązywaniu kontaktów społecznych, wchodzeniu w różnorodne interakcje, rozwiązywaniu konfliktów, zaspokajaniu potrzeb oraz wpływają w sposób znaczący na budowanie tożsamości uczniów (Adler, Rosenfeld, Proctor II 2006, s. 32; Mądry-Kupiec 2011, s. 19).

Komunikowanie się nauczyciela i uczniów przebiega zarówno na płaszczyźnie werbalnej, jak i niewerbalnej. Komunikacja werbalna opiera się na języku mówionym i pisanym. Nauczyciel ma obowiązek troszczyć się o poprawność językową i stosowanie słownictwa odpowiedniego do wieku rozwojowego uczniów. Ważną umiejętnością w zakresie komunikacji językowej jest sposób wypowiedzi, który wpływa w około 30% na wartość wymiany informacji. Składają się na niego m.in. odpowiednie tempo mówienia i siła głosu, modulacja i wysokość głosu oraz artykulacja. Zmiany w operowaniu głosem umożliwiają nauczycielowi zwrócenie uwagi uczniów na ważny materiał nauczania. Tempo mówienia w trakcie lekcji nie powinno być jednostajne. Jeśli jest właściwe, daje uczniowi szansę wiązania prezentowanego materiału w sensowną całość oraz nadążania za formułowanymi przez nauczyciela myślami. Siła głosu może wskazywać na pewność siebie, a jego modulacja jest środkiem sygnalizującym emocjonalny stosunek nauczyciela do wypowiadanych komunikatów. Wysokość głosu sprzyja tworzeniu nastroju, zaś artykulacja – zwłaszcza samogłosek – decyduje o zrozumieniu wypowiedzi (Łasiński 2000, s. 25; Szejnberg 2001, s. 107, 113).

Zdaniem Doroty Pankowskiej w czasie lekcji mamy do czynienia z dwiema formami komunikowania się:

- ze strony nauczyciela – obejmuje ono: prezentację materiału, zadawanie pytań, wydawanie poleceń, udzielanie instrukcji, wysyłanie informacji zwrotnych, ocenianie;
- ze strony uczniów – jest to: odpowiadanie na pytania, zadawanie pytań, komunikacja między uczniami, wykonywanie prac pisemnych (Pankowska 2010, s. 47).

Wyjątkowo ważna dla praktyki pedagogicznej jest umiejętność tworzenia i odczytywania sygnałów niewerbalnych. Komunikaty niewerbalne informują o podstawowych stanach emocjonalnych, oczekiwaniach, a także intencjach w stosunku do rozmówcy. Kanał niewerbalny ma za zadanie transmitowanie tego, co ostatecznie pragniemy przekazać, przy czym przekaz wzmocniony jest przez postawę ciała, gesty, kontakt wzrokowy, mimikę oraz nastrój (Sikorski 2011, s. 19).

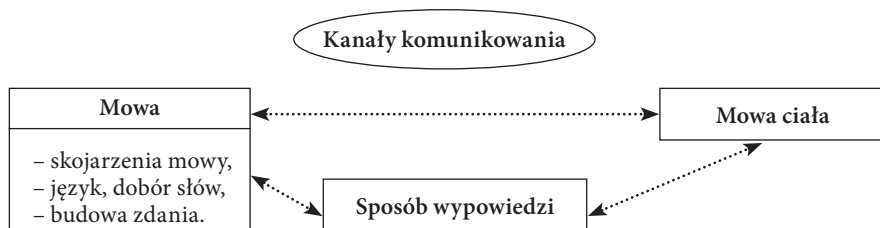
Pośród wielu zachowań niewerbalnych, które mają znaczący wpływ na wiarygodność i skuteczność nauczyciela, najważniejsze są te, które dotyczą bezpośredniości, otwartości i reaktywności. Pamela J. Cooper i Cheri J. Simonds twierdzą, że bardzo ważne jest, aby nauczyciel w kontaktach z dziećmi wykorzystywał sygnały komunikujące bezpośredniość niewerbalną, która wyraża się m.in. w ekspresji twarzy (uśmiechaniu się), częstym kontakcie wzrokowym, stosowaniu przychylnych gestów i różnorodnych sygnałów wokalnych (różnicowaniu głosu, unikaniu monotoności), pochylaniu ciała do przodu, swobodnej pozycji ciała czy wykorzystaniu dotyku nienaruszającego intymności ucznia. Nauczyciele przejawiający zachowania świadczące o otwartości i bezpośredniości są darzeni przez uczniów większą sympatią, odbierani jako bardziej autentyczni, pewni siebie, znacznie lepiej potrafiący wczuć się w przeżycia uczniów. Nauczyciele dający reaktywne sygnały niewerbalne są postrzegani przez uczniów jako godniejsi zaufania oraz atrakcyjniejsi od tych, którzy takich sygnałów unikają (za: Sikorski 2013, s. 345–349).

Dzieci w młodszym wieku szkolnym często mają trudności w werbalizacji swoich uczuć i emocji, dlatego też ważne jest, aby nauczyciele potrafili interpretować sygnały pozasłowne. Nie ma uniwersalnej encyklopedii mowy ciała, więc powinni oceniać komunikaty niewerbalne ostrożnie oraz odnosić je do wypowiedzianych słów. Wśród przesłanek, które określać będą konkretne zachowania pozawerbalne, można wyróżnić przesłanki obiektywne: specyfikę konkretnej sytuacji, zachowanie rozmówcy, czynniki obyczajowe i kulturowe, normy zawodowe oraz subiektywne: nastawienie, wartości, uprzedzenia, emocje, cele, oczekiwania, życzenia, potrzeby i odczucia (Łasiński 2000, s. 27).

Większość sygnałów niewerbalnych wysyłanych w akcie komunikacji wchodzi w interakcję z komunikatami słownymi – wówczas albo dopełniają przekaz, albo go uzupełniają. Ważne jest, aby między komunikatami słownymi i pozasłownymi

istniała synchronizacja, która sprawia, że przekaz staje się pełniejszy i wzrasta ją szanse na podobne zrozumienie przekazywanych treści przez obie strony. Jeśli nauczyciel wysyła uczniowi niespójne przekazy, zwykle odbierany jest przez niego jako osoba nieszczerza i niewzbudzająca zaufania. W dziecku rodzą się niepewność, poczucie zagrożenia oraz niechęć do takiej osoby. Zjawisko to określane jest jako podwójne wiązanie, czyli sprzeczność między sygnałami werbalnymi a niewerbalnymi (Bocheńska 2006, s. 65; Sikorski 2011, s. 95).

Reasumując, można stwierdzić, że komunikacja werbalna i niewerbalna nadają mowie pełne znaczenie w stosunkach interpersonalnych. Występujące w procesie komunikowania kanały przedstawia schemat 1.

Schemat 1. Kanały w procesie komunikowania (źródło: G. Łasiński, *Sztuka prezentacji*, Wydawnictwo eMPI², Poznań 2000, s. 21)

Skuteczna komunikacja w praktyce szkolnej wymaga opanowania przez nauczyciela – oprócz umiejętności mówienia i rozszyfrowywania komunikatów niewerbalnych – także umiejętności słuchania. Jest ona zwykle określana jako słuchanie ze zrozumieniem, aktywne słuchanie lub słuchanie empatyczne i polega na uważnym wysłuchiwaniu tego, co ma do powiedzenia uczeń, nieprzerywaniu jego wypowiedzi, otwartości na odmienny punkt widzenia oraz powściągliwości w wyrażaniu własnej opinii. Umiejętność słuchania zapewnia warunki do podmiotowego traktowania uczniów, świadczy o zainteresowaniu nimi, ułatwia współpracę oraz buduje klimat wzajemnego zrozumienia i zaufania.

Rozwijanie tej umiejętności powinno zająć szczególne miejsce w programach kształcenia kandydatów na nauczycieli. Efektywne słuchanie to nie tylko zdolność odbierania informacji słownych oraz innych znaków, np. mowy ciała, lecz także ich interpretowanie i reagowanie na nie (Łasiński 2000, s. 22–23).

Ważnym komponentem umiejętności komunikacyjnych nauczyciela jest świadomość występowania różnego rodzaju zakłóceń, zniekształceń i blokad w przebiegu komunikacji. Thomas Gordon wymienia dwanaście blokad, które wpływają negatywnie na relacje komunikacyjne z uczniami. Są to:

- nakazywanie, komenderowanie, polecanie;
- ostrzeganie, groźba;

- moralizowanie, głoszenie kazań („powinieneś/powinnaś”);
- doradzanie, sugerowanie, proponowanie rozwiązań;
- pouczanie, robienie wykładu, dostarczanie logicznych argumentów;
- osądzanie, krytykowanie, dezaprobata, potępienie;
- obrzucanie wyzwiskami, wyśmiewanie, ośmieszanie;
- interpretowanie, analizowanie, diagnozowanie;
- chwalenie, aprobowanie, wydawanie ocen pozytywnych;
- uspokajanie, okazywanie współczucia, pocieszenie, podnoszenie na duchu;
- wypytywanie, indagowanie, krzyżowy ogień pytań;
- odwracanie uwagi, sarkazm, dowcipkowanie, zabawianie (Gordon 2007, s. 59–60).

Wymienione blokady kryją w sobie potencjalne niebezpieczeństwa. Powodują bowiem, że uczeń czuje się gorszy, nieakceptowany, poniżany i ośmieszany, rozwija się w nim poczucie winy, rodzą się złość i opór, co w konsekwencji utrudnia, a nawet uniemożliwia skuteczną komunikację między nauczycielem a uczniem (Gordon 2007, s. 59–65).

Warunkiem skutecznego porozumiewania się jest zdawanie sobie sprawy z przyczyn powstawania zakłóceń i blokad komunikacyjnych. Zdaniem Gabriela Łasińskiego można je podzielić na trzy zasadnicze grupy:

- przyczyny semantyczne, wśród których wymieniane są: zniekształcenie informacji, zbyt duża ilość i zakres wiadomości, niezrozumiała tematyka, niejasna terminologia;
- przyczyny psychologiczne, na które składają się: negatywne nastawienie, nieśmiałość, brak zainteresowania, zbyt duże zaangażowanie emocjonalne, lekceważący stosunek do słuchaczy, brak przygotowania merytorycznego, problemy z koncentracją, monotoność wypowiedzi, brak umiejętności słuchania, zmęczenie, różnice w temperamentach;
- przyczyny fizyczne i środowiskowe, do których zaliczamy: hałas, temperaturę, specyfikę miejsca, porę dnia, zbyt dużą liczbę uczestników, złą aranżację przestrzeni, presję czasu (Łasiński 2000, s. 20).

Kolejnym niezwykle ważnym elementem kompetencji komunikacyjnych nauczyciela jest empatia określana jako zdolność do rozumienia emocji innych osób i umiejętność przyjmowania różnych perspektyw postrzegania ludzi. Empatia obejmuje zarówno poznawcze spostrzeżenie i rozumienie stanu emocjonalnego drugiej osoby, jak i komponenty afektywne (za: Eisenberg 2005, s. 850). Empatyczny nauczyciel potrafi dostrzec oraz zrozumieć potrzeby i uczucia swoich uczniów, dzięki czemu może im skutecznie pomóc, gdy zachodzi taka konieczność. Empatia umożliwia nauczycielowi zmodyfikowanie własnego

punktu widzenia, a tym samym powstrzymanie się od przedwczesnych i pochopnych ocen. Pedagog o wysokiej wrażliwości empatycznej stara się zaspokajać potrzeby psychiczne uczniów i likwidować ich niepokoje związane z różnymi sytuacjami szkolnymi, co sprzyja prawidłowemu rozwojowi sfery emocjonalnej wychowanków. Empatia pozwala nauczycielowi na prowadzenie rozmowy w taki sposób, aby uczeń potrafił odkryć swoje doznania i nazwać własne uczucia (Bocheńska 2006, s. 38).

Jak widać, posiadanie przez nauczycieli kompetencji komunikacyjnych niesie za sobą wiele korzyści. Umożliwiają one traktowanie uczniów jako partnerów w procesie dydaktyczno-wychowawczym i przyczyniają się do zachowania prawidłowych relacji. Ponadto ułatwiają konstruktywne rozwiązywanie konfliktów, które mogą pojawiać się zarówno między nauczycielami a uczniami oraz nauczycielami a klasą, jak i między samymi uczniami. Przede wszystkim jednak stanowią podstawowy warunek nabywania kompetencji komunikacyjnych przez uczniów, porozumiewanie się dorosłych stanowi bowiem wzór dla dziecka.

BADANIA WŁASNE

Mając na względzie szczególną rolę nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej w procesie kształtowania osobowości dziecka, autorki za ciekawe uznały podjęcie badań zmierzających do określenia poziomu aktywności komunikacyjnej studentek pedagogiki – przyszłych nauczycielek edukacji wczesnoszkolnej. Grupę badanych stanowiły studentki II roku pedagogiki o specjalności pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – łącznie 129 osób.

W badaniach posłużono się Skalą Aktywności Komunikacyjnej (SAK) autorstwa Zbigniewa Nęckiego. Narzędzie składa się z 38 pytań, a odpowiedź na każde z nich punktowana jest od 0 do 4. Możliwe do uzyskania wyniki mieszczą się w przedziale od 0 do 152 punktów.

WYNIKI BADAŃ

W celu zdiagnozowania poziomu aktywności komunikacyjnej badanych studentek – zgodnie z wytycznymi opracowanymi przez autora narzędzia – obliczono wynik globalny.

Tabela 1. Skala Aktywności Komunikacyjnej – średni wynik globalny badanych studentek

x	SD	Wynik minimalny	Wynik maksymalny
89,22	14,25	39	122

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki wahają się od 39 do 122 pkt, co oznacza, że nie odnotowano bardzo wysokich wartości poziomu aktywności komunikacyjnej. Średni wynik ogólnej sprawności komunikacyjnej badanych wynosi 89,22 pkt i mieści się w przedziale wyników niskich, wynik najwyższy zaś – w przedziale wyników wysokich.

Interpretację wyników zgodnie z wytycznymi powinno się rozpatrywać w odniesieniu do sześciu poziomów (wynik bardzo wysoki, wysoki, powyżej przeciętnej, przeciętny, niski i bardzo niski). W tabeli 2 nie uwzględniono danych dotyczących wyniku bardzo wysokiego, ponieważ w badanej grupie żadna ze studentek nie osiągnęła tego poziomu.

Tabela 2. Poziom aktywności komunikacyjnej badanych studentek

Poziom aktywności komunikacyjnej											
Bardzo niski		Niski		Przeciętny		Powyżej przeciętnej		Wysoki		Razem	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
51	39,53	34	26,35	31	24,03	11	8,52	2	1,55	129	100

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy danych zawartych w tabeli 2 wynika, że większość badanych studentek (65,88%) uzyskała co najwyżej niski poziom aktywności komunikacyjnej. Wysoki wynik uzyskały tylko dwie osoby, a niecałe 10% – wynik powyżej przeciętnej. Biorąc pod uwagę wymiary porozumiewania się, których dotyczyły pytania, można uznać, że większość badanych studentek – przyszłych nauczycielek edukacji wczesnoszkolnej – ma problemy z prowadzeniem komunikacji bez napięć i nieporozumień. Nie zawsze potrafią spontanicznie ujawniać swoje uczucia, jak też wczuwać się w stan emocjonalny rozmówcy. Badane osoby mogą mieć również trudności w powstrzymaniu się przed silnymi reakcjami, wybuchami emocjonalnymi w sytuacjach, gdy komunikacja przybiera nieoczekiwany obrót.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Oczywiście, zważywszy na brak standaryzacji i normalizacji wykorzystanego narzędzia (wybór był ograniczony ze względu na brak testów badających

komunikację międzyludzką, które byłyby standaryzowane na polskiej populacji), należy z pewną ostrożnością podejść do uzyskanych wyników, co nie zmienia faktu, że ocena sprawności komunikacyjnej badanych studentek nie wypadła najlepiej. Przeprowadzone badania wyraźnie wskazują, że potrzeba rozwijania kompetencji komunikacyjnych adeptów zawodu nauczycielskiego jest bezdyskusyjna, zwłaszcza w kontekście edukacji małego dziecka. Niezbędne jest wyposażenie studentów w wiedzę o komunikacji, aby potrafili dokonać przewartościowań w dotychczasowym sposobie porozumiewania się. Każdy przyszły nauczyciel musi uświadomić sobie fakt, że umiejętności komunikacyjne są mu niezbędne w codziennych kontaktach z uczniami, a ich brak stanowi poważne utrudnienie w osiąganiu celów edukacyjnych.

Konieczność profesjonalnego przygotowania przyszłych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej w zakresie porozumiewania się zdają się potwierdzać również wyniki wielu stosunkowo nowych badań dotyczących umiejętności komunikacyjnych nauczycieli. Wskazuje się m.in. na tendencje do zachowań autorytarnych, manipulowanie, przewagę komunikatów wynikających z chęci zdominowania i pokonania ucznia oraz pozorowanie dialogu. Autorzy podkreślają, że komunikacja między nauczycielem a uczniami odbywa się w większości sytuacji w sposób ograniczający aktywność językową wychowanków. Z badań przeprowadzonych przez Małgorzatę Żytko wynika, że dzieci na etapie edukacji wczesnoszkolnej prawie nie mają okazji do tego, by aktywnie uczestniczyć w sytuacjach komunikacyjnych. Autorka stwierdza, że:

Sposób komunikowania się nauczyciela z uczniami cechuje dyrektywność, narzucanie przez nauczyciela „jedynie słusznego” punktu widzenia, brak możliwości formułowania przez uczniów dłuższych wypowiedzi i prezentowania własnego zdania. [...] dominuje wymiana komunikatów inicjowanych przez nauczyciela, zwykle z całą klasą lub pojedynczymi uczniami w schemacie: nauczyciel zadaje pytanie – uczeń udziela odpowiedzi (Żytko 2010, s. 21).

Joanna Malinowska – badając kompetencje komunikacyjne nauczycieli szkół podstawowych – stwierdziła, że wiedza nauczycieli o komunikowaniu, będąca podstawą budowania udanych relacji z uczniami, jest niewystarczająca. Realizują oni powierzchowne formy komunikacji i jej linearny model. Nie są otwarci na świat znaczeń uczniów, a ich działanie cechuje asymetryczność informacji zwrotnych (Malinowska 2010, s. 78–80). Również wyniki badań Marioli Lachawiec dowodzą, że nauczyciele nie mają solidnej wiedzy z zakresu komunikacji społecznej i, niestety, część z nich uważa, że wiedza ta nie jest im do niczego potrzebna. Duża grupa nauczycieli z obawy o utratę autorytetu czy też śmiałe uwagi ze strony uczniów

świadomie słyca komunikację podczas zajęć, traktując ją jednostronnie (Lachawiec 2009, s. 235)

Nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej jako partnerów w procesie komunikowania się w bardzo niekorzystnym świetle przedstawiają wyniki badań Janiny Karoń dotyczące używania przez nich języka noszącego znamiona agresji werbalnej. Okazuje się, że nauczyciele w swojej praktyce stosują takie środki językowe, jak: sarkazm, ironia, żart, pytanie retoryczne czy generalizacja. Uczniowie natomiast często nie potrafią odczytać intencji przekazywanych w postaci sarkastycznej uwagi czy pytania retorycznego (Karoń 2014, s. 127–131).

W świetle przytoczonych badań nauczyciele nie należą do osób kompetentnych komunikacyjnie, czyli takich, które wiedzą, jak umiejętnie komunikować się ze swoimi rozmówcami. Nie są kompetentni, ponieważ nie zostali do tego odpowiednio przygotowani podczas studiów.

PODSUMOWANIE

Zdaniem Jolanty Szempruch zmieniające się pod wpływem oczekiwań społecznych szkoły potrzebują nauczycieli dobrze przygotowanych, których kompetencje będą różnić się od poprzednich, zdominowanych przez przygotowanie kierunkowe i dydaktyczne (Szempruch 2008, s. 13). Efektywne wyniki w swojej pracy mogą osiągnąć wyłącznie ci nauczyciele, którzy potrafią nie tylko przekazywać wiedzę, ale przede wszystkim słuchać swoich uczniów, znają ich problemy i są partnerami w dyskusji. Konieczne jest zatem profesjonalne przygotowanie kandydatów do tego zawodu w zakresie wielostronnego komunikowania się z uczniami (Szokolak 2011, s. 86).

Kompetencje komunikacyjne nie stanowią umiejętności dającej się technicznie opanować. Wymagają przekazu dialogowego, są bowiem czymś osobistym i indywidualnym. Nabywanie ich wiąże się z pozytywną motywacją, wykorzystaniem własnych zdolności, osobistym trudem i wysiłkiem oraz systematyczną pracą nad sobą (Kwaśnica 2004, s. 303–304).

Kompetencje komunikacyjne nie mogą być kształtowane wyłącznie w trakcie okazjonalnych zajęć prowadzonych w ramach takich przedmiotów jak psychologia czy pedagogika. Piotr Zbróg podkreśla, że powinien powstać regularny kurs w formie zajęć konwersatoryjnych, podczas których przyszły nauczyciel będzie mógł zapoznać się z kwestiami dotyczącymi komunikacji w wymiarze teoretycznym, co pozwoli mu dokonać przewartościowań w dotychczasowym sposobie porozumiewania się. Przede wszystkim zaś będzie miał możliwość nabycia praktycznych umiejętności zwiększających skuteczność porozumiewania się w szkole

(Zbróg 2008, s. 83). Trzeba zaznaczyć, że skuteczność tego typu zajęć jest warunkowana przede wszystkim kompetencjami kadry kształcącej, jej doświadczeniem w prowadzeniu takich zajęć oraz cechami osobowymi poszczególnych prowadzących. Tylko nauczyciel kompetentny komunikacyjnie może rozwijać kompetencje komunikacyjne swoich studentów.

Rzetelne przygotowanie studentów edukacji wczesnoszkolnej jest nierozdzielnie związane nie tylko z koniecznością uzyskania przez nich odpowiedniego przygotowania akademickiego, lecz także z potrzebą weryfikacji tej wiedzy w praktyce – przez stawianie czoła realnym problemom w klasie szkolnej. Właściwie zorganizowane praktyki pedagogiczne powinny być dla studentów polem doświadczalnym i badawczym oraz źródłem inspiracji do przyszłej pracy zawodowej. To dzięki praktykom student ma możliwość kontaktu z dziećmi o różnych potrzebach i zdolnościach, może kształtować i doskonalić swoje umiejętności komunikacyjne, projektować i wprowadzać w życie niewielkie, ale autorskie zmiany.

LITERATURA

- Adler R.B., Rosenfeld L.B., Proctor II R.F., 2006, *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się*. Poznań, Dom Wydawniczy Rebis.
- Bocheńska K., 2006, *Szach-mat, czyli o komunikacji w rzeczywistości szkolnej*. Warszawa, WSiP.
- Czerepaniak-Walczak M., 1997, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*. Toruń, Wydawnictwo Edytor.
- Denek K., 1998, *O nowy kształt edukacji*. Toruń, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Eisenberg N., 2005, *Empatia i współczucie*. W: M. Lewis, J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji*. Gdańsk, GWP, 849–867.
- Godlewska B., 1997, *Stymulowanie aktywności twórczej jako wymóg skutecznej komunikacji interpersonalnej*. W: A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch, J. Niemiec (red.), *Mysł pedeutologiczna i działanie nauczyciela*. Warszawa–Białystok, Wydawnictwo Żak, 248–264.
- Gordon T., 2007, *Wychowanie bez porażek w szkole*. Warszawa, Instytut Wydawniczy Pax.
- Karóń J., 2014, *Za zamkniętymi drzwiami klasy szkolnej – przemoc werbalna w komunikacji nauczyciela z dziećmi*. „Problemy Wczesnej Edukacji”, nr 4, 121–136.
- Koć-Seniuch G., 1995, *Komunikacja pedagogiczna i jej konteksty edukacyjne*. W: G. Koć-Seniuch (red.), *Nauczyciel i uczniowie w sytuacjach szkolnych*. Białystok, Wydawnictwo Trans Humana, 127–158.

- Kwaśnica R., 2004, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 291–323.
- Lachawiec M., 2009, *Komunikacja społeczna w edukacji w ujęciu badań empirycznych*. W: K. Czerwiński, W.J. Maliszewski (red.), *Funkcje i modele komunikacji społecznej w edukacji a kompetencje nauczyciela*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 223–238.
- Łasiński G., 2000, *Sztuka prezentacji*. Poznań, Wydawnictwo eMPI².
- Malinowska J., 2010, *Wymiary u/formowania kompetencji komunikacyjnych nauczycieli – refleksja na edukacją. Z badań własnych na kompetencjami komunikacyjnymi nauczycieli*. „Przegląd Pedagogiczny”, nr 2, 74–85.
- Mądry-Kupiec M., 2011, *Komunikacja werbalna nauczyciela i ucznia na lekcji*. Kraków, Wydawnictwo Impuls.
- Pankowska D., 2010, *Porozumiewanie się w procesie kształcenia*. W: D. Pankowska, T. Sokołowska-Dzioba (red.), *Kompetencje nauczyciela przedmiotów zawodowych, część 1: Praca dydaktyczna*. Lublin, Wydawnictwo UMCS, 45–76.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. W: *Dziennik Ustaw 2012*, poz. 131.
- Sikorski W., 2011, *Niewerbalna komunikacja interpersonalna. Doskonalenie przez trening*. Warszawa, Wydawnictwo Difin.
- Sikorski W., 2013, *Bezpośredniość niewerbalna w kreowaniu postawy nauczyciela jako niespecyficznego czynnika w oddziaływaniach pedagogicznych*. „Krakowskie Studia Małopolskie”, nr 18, 344–362.
- Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J., 2003, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*. Poznań, Wydawnictwo eMPI².
- Szempruch J., 2008, *O funkcjonowaniu zawodowym nauczyciela w zmieniającej się szkole*. W: M. Blachnik-Gęsiarz, D. Kukla (red.), *Profil kompetentnego nauczyciela w europejskiej szkole*. Częstochowa, Wydawnictwo WSL, 9–20.
- Szokolak A., 2011, *Kompetencje interpretacyjne i komunikacyjne nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej – komunikat z badań własnych*. W: J. Szempruch, E. Zyzik, M. Parlak (red.), *Nauczyciel i uczeń w przestrzeni edukacyjnej*. Kielce, Wydawnictwo Libron, 77–87.
- Sztejnberg A., 2001, *Podstawy komunikacji społecznej w edukacji*. Wrocław, Wydawnictwo Astrum.
- Wawrzyniak R., 2004, *Kompetencje komunikacyjne nauczyciela w aspekcie etycznym*. W: A. Tchorzewski (red.), *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczyciela*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Uczelniane WSP, 175–181.

- Zbróg P., 2008, *O konieczności włączenia kształcenia komunikacji interpersonalnej w toku studiów nauczycielskich*. W: K. Sujak-Lesz (red.), *Kształcenie nauczycieli w szkole wyższej. Wybrane zagadnienia*. Wrocław, Oficyna Wydawnicza Atut, 77–84.
- Żytko M., 2010, *Pozwólmy dzieciom mówić i pisać – w kontekście badań językowych trzecioklasistów*. Warszawa, CKE.

ABOUT THE NEED FOR DEVELOPING COMMUNICATION COMPETENCE
OF FUTURE EARLY SCHOOL EDUCATION TEACHERS

Abstract: The whole education process is based on the communication between the teacher and the student. Interactions with children determine the effects of education and, undoubtedly, have influence on children's well-being in class. Hence, we can say that the success in teaching depends largely on the communication competence of the teacher which determines establishing positive contact with students and their parents. These skills gain special importance in the education of early school-age children. It results from the fact that the interactions between the teacher and the children, at this stage of education, are long-lasting. This article presents reflections on the multidimensional character of communication competence and its meaning in teacher's work as an organizer and enforcer of education process. After having reviewed the studies about communication competence of early school education teachers, the authors presented the results of their own research conducted in a group of second-year students of early school and preschool pedagogy. The conclusion presents reflections on the need for developing broadly understood communication competence in candidates for teachers which in the future will decide about their professionalism.

Keywords: early school education teacher, communication competence, verbal communication, non/verbal communication.